

BOGUSŁAWA FRONTCZAK

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ORCID: 0000-0002-3791-8443

***Expositio antiquae liturgiae gallicanae* – świadek liturgii galijskiej**

Tłumaczenie z komentarzem

Expositio Antiquae Liturgiae Gallicanae

as a Witness of the Gallican Liturgy.

A Translation with Commentary

Abstract

Expositio antiquae liturgiae gallicanae is an anonymous text dating probably from the eighth century, from the area of Gaul. It consists of two distinct parts called ‘letters’, each being a valuable source for the study of the Gallican liturgy prior to the introduction of the Roman order into the Carolingian kingdom. Furthermore, the writing can point to the directions from which the Gallican liturgy may have originated, since the anonymous author, on the one hand, is well acquainted with distinctive features of the Spanish liturgy of the time, while, on the other hand, the allegorical interpretations used in the text are based on the interpretations of Eastern writers (Germanus of Constantinople or Theodore of Mopsuestia). The aims of this paper are, first and foremost, to make this valuable source of knowledge about the liturgy available to the Polish reader in the Polish language, but also to clarify certain contentious issues which may arise during the reading of the text.

Keywords: *expositio missae*, *expositio baptismi*, eighth century, allegory, Gaul, Gallican liturgy.

Abstrakt

Expositio antiquae liturgiae gallicanae to anonimowe pismo pochodzące prawdopodobnie z VIII w., z terenów Galii. Składa się z dwóch odrębnych części zwanych „listami” i każda z nich jest cennym źródłem dla badania liturgii galijskiej przed wprowadzeniem do królestwa Karolingów porządku rzymskiego. Ponadto pismo może wskazywać na kierunki, z których może pochodzić liturgia galijska, ponieważ anonimowy autor z jednej strony dobrze zna charakterystyczne cechy liturgii hiszpańskiej tego czasu, ale z drugiej – wykorzystywane przez niego alegoryczne interpretacje bazują na interpretacjach autorów ze Wschodu (Germana z Konstantynopola czy Teodora z Mopsuestii). Autorka przede wszystkim chce udostępnić to cenne źródło poznania liturgii polskiemu czytelnikowi w języku polskim, ale też wyjaśnić pewne sporne do dziś kwestie, które mogą pojawić się w czasie lektury tekstu.

Słowa kluczowe: *expositio missae*, *expositio baptismi*, VIII wiek, alegoria, Galia, liturgia galijska.

Pismo *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* jest tak enigmatyczne, że nawet sam jego tytuł może nastroczać trudności. W tytule artykułu użyłam wersji łacińskiej, zaproponowanej przez jednego z wydawców tekstu łacińskiego – Edwarda C. Radcliffe’a, który można przetłumaczyć jako: *Wykład starożytnej liturgii galijskiej*¹. W dalszej części artykułu będę używała na określenie tego pisma właśnie słowa *expositio*, które będzie równocześnie definiowało gatunek tekstu. Należy jednak zauważyć, że w najnowszym wydaniu krytycznym tekstu pismo zatytułowane zostało *Epistolae de ordine sacrae oblationis et de diversis charismatibus ecclesia Germano Parisiensi episcopo adscriptae*², który to tytuł, stworzony na podstawie słów prologu, jak się zdaje, lepiej odzwierciedla jego faktyczną treść. Tłumaczenie tekstu bazuje właśnie na tym wydaniu autorstwa Philippe Bernarda, w przypisach zaznaczam jednak istotne dla tłumaczenia różnice z wydaniem E.C. Radcliffe’a.

¹ *Expositio antiquae liturgiae gallicanae*. 1971. Wyd. Edward C. Radcliffe. London: Henry Bradshaw Society.

² *Epistolae de ordine sacrae oblationis et de diversis charismatibus ecclesia Germano Parisiensi episcopo adscriptae* (CCCM 187). 2007. Wyd. Philippe Bernard. Turnhout: Brepols Publishers.

Autorstwo tego pisma początkowo przypisywano Germanowi, biskupowi Paryża (496–543)³, zgodnie z rozpoczynającym pierwszą część *Wykładu starożytnej liturgii* wzmianką: *Germanus episcopus Parisiensis scripsit*. Współcześni badacze uznają, że autor tekstu jest nieznan (czasem nazywany jest jeszcze Pseudo-Germanem) i ta opinia w świetle obecnych badań powinna zostać przyjęta. Wątpliwości co do autorstwa tekstu wynikają z braku pewności co do daty powstania. Joannes Quasten w przedmowie do swojego wydania *Expositio* zestawia obok siebie fragmenty interesującego nas tekstu z fragmentami *De ecclesiasticis officiis* Izydora z Sewilli i dlatego przeszuwa czas powstania pisma z wieku VI na wiek VII⁴. Na podstawie wzmianki anonimowego autora o recytowaniu imion zmarłych, które miałyby pochodzić z pisma Pseudo-Dionizego *De ecclesiastica hierarchia* (III,9), Rosamond McKitteric uznaje to pismo za pochodzące dopiero z wieku IX. W opinii McKitteric miałyby też wskazywać na to jego dydaktyczny charakter, który byłby odpowiedzią na cele karolińskich reform⁵, oraz gatunek – *expositio missae* typu alegoryzującego⁶. Zdecydowanie takiej datacji sprzeciwia się Yitzhak Hen – badacz czasów merowińskich, wyraźnie zaznaczając, że pomimo tendencji dydaktycznych, *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* jest jednak typową kompozycją merowińską, bo opisuje czysty ryt galijski⁷. Natomiast Matthieu Smyth, wyliczając poszczególne elementy liturgii, które pojawiają się w *Wykładzie starożytnej liturgii*, datę powstania umieszcza po roku 700⁸. Jako autorka tłumaczenia skłaniam się ku opinii Y. Hena, traktując *Expositio* jako świadka liturgii galijskiej sprzed okresu wprowadzania na tereny Galii *ordo Romanus*.

Charakterystyczne dla liturgii opisywanej w dziele jest wschodnie pochodzenie wielu obrzędów, co byłoby jednym z dowodów na wschodnią proveniencję

³ Zgodnie z sugestią odkrywcy i pierwszego wydawcy tekstu, Edmonda Martène'a, o czym szczegółowo pisze André Wilmar – por. André Wilmar. 1924. *Germain de Paris (Lettres attribuées à saint)*. W *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*. T. 6/1. Paris: Letouzey, 1059–1102.

⁴ *Expositio antiquae liturgiae gallicanae Germano Parisiensi ascripta*. 1934. Wyd. Joannes Quasten. Münster: Aschendorff, 6.

⁵ Por. Rosamond McKitteric. 1977. *The frankish church and the carolingian reforms 789–895*. London: Royal Historical Society, 216.

⁶ Por. Bogusława Frontczak. 2022. *Alegoria w liturgii w świetle „expositiones missae” z IX w.*, 51 (3.11.2023). http://bc.upjp2.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=5853&from=&dirids=1&ver_id=&l-p=4&Ql= (rozprawa doktorska. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II).

⁷ Por. Yitzhak Hen. 1995. *Culture and religion in merovingian Gaul A.D. 481–751*. Leiden: E.J. Brill, 49.

⁸ Por. Matthieu Smyth. 1999. „Le première lettre du Pseudo-Germain de Paris et la mystagogie”. *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 9: 54.

galijskiej liturgii w ogóle⁹, a także sięgania do wschodnich autorów w wyjaśnianiu niektórych obrzędów mszy¹⁰, jednak autor pisma z pewnością zna też zwyczaje hiszpańskie (nie tylko odnotowane przez Izydora¹¹) oraz decyzje hiszpańskich synodów (np. synodu w Vaison z 529 r. czy w Toledo z 694 r.)¹².

Z całą pewnością należy zgodzić się na zaliczenie pisma do zbioru *expositiones missae* (niezależnie od datacji) oraz uznać jego podobieństwo z *expositiones* wieku IX. Wskazywać na to mogą nie tylko dydaktyczny charakter, ale i sposób interpretacji obrzędów i źródła – pisma Izydora z Sewilli¹³, Teodora z Mopsuestii czy Germana z Konstantynopola¹⁴. W ten sposób tekst „Germana” byłby jednym z możliwych źródeł (być może także w formie transportera treści z liturgii wschodniej) dla *expositiones* wieku IX¹⁵. Warte uwagi jest również, że w pierwszym liście „German” podaje krótką definicję oraz cel odprawiania mszy, mianowicie: *in commemoratione mortis domini quia mors Christi facta est vita mundi*, co niemal w niezmienionej formie stało się odpowiedzią egzaminowanego przez biskupa księdza w królestwie Karolingów¹⁶.

Dzieło składa się z dwóch części, nazwanych listami. Pierwszy z nich zaczyna się od słów: „W jaki sposób w Kościele celebryje się porządek świąteczny”, natomiast drugi może być zatytułowany: „O oficjum wspólnym”. W liście pierwszym autor, stosując interpretację alegoryczną, omawia poszczególne elementy mszy, jednak nie jest w tym szczegółowy i nie interesują go wszystkie elementy – od antyfony, przez czytania, śpiewy, potem, po wzmiance o opuszczaniu kościoła przez katechumentów – mszę wiernych. Pomija jednak modlitwę eucharystyczną.

⁹ Por. Jordi Pinell. 1978. La Liturgia gallicana. W *Anàmnesis, Introduzione storico-teologica alla Liturgia*. T. 2: *La Liturgia, panorama storico generale*. Red. Salvatore Marsili, 62–67. Roma: Marietti.

¹⁰ Por. Joannes Quasten. 1943. „Oriental influence in the gallican liturgy”. *Traditio* 143 (1): 55–78, gdzie autor niemal do każdego obrzędu opisanego w *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* znajduje paralelny obrzęd w liturgiach wschodnich.

¹¹ Por. *Expositio antiquae liturgiae gallicanae*. 1934, 6–7.

¹² Por. William S. Porter. 1958. *The Gallican rite*. London: A.W. Mowbray & Co. Limited, New York: Morehouse-Gorham Co., 28.

¹³ W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę, że wg A. van der Mensbrugge to Izydor mógł czerpać swoje treści z *Expositio* albo przynajmniej obaj autorzy sięgali do tego samego źródła – Alexis van der Mensbrugge. 1936. Pseudo-Germanus considered, 183. W *Papers presented to the Third International Conference on Patristic Studies held in Christ Church*. Wyd. Frank L. Cross. Berlin: Akademie-Verlag.

¹⁴ Od których autor *Expositio* zaczerpnął interpretację kielicha czy korporału. Por. Frontczak. 2022. *Alegoria w liturgii*, 109.

¹⁵ Por. Frontczak. 2022. *Alegorii w liturgii*, 51.

¹⁶ Por. Franz Adolph. 1902. *Die Messe im deutschen Mittelalter*. Freiburg im Breisgau: Herder, 344.

Czytania w liturgii galijskiej były trzy. Składały się na nie: czytanie z proroków, z listów apostoelskich i Ewangelia. Jednak *Expositio* nie daje nam całościowego obrazu systemu czytań liturgicznych. Dowiadujemy się jedynie, że w okresie wielkanocnym czytano Dzieje Apostoelskie lub Apokalipsę, natomiast w okresie Wielkiego Postu czytania pochodziły ze Starego Testamentu, w czasie świąt odczytywano prawdopodobnie jakieś *Gesta sanctorum*. Przed i po Ewangelii śpiewa się *Sanctus (Trishagion)*. Po homilii (lub czytaniu z ojców Kościoła) następowała modlitwa (*preces*) wznoszona za lud, którą kończy rodzaj kolekty odmawianej już przez celebransa. Po opuszczeniu kościoła przez katechumenów ma miejsce procesja z darami, w czasie której wykonywana jest pieśń (*sonus*), która kończy się trzykrotnie powtórzonym śpiewem *Alleluja*. Bezpośrednio po nim *Expositio* wspomina o odczytywaniu dyptychów, pocałunku pokoju i wezwaniu *Sursum corda*. Końcówka pierwszego listu to wzmianka o *fractio i commixtio*, Modlitwie Pańskiej oraz błogosławieństwie ludu.

Drugą partię tekstu, czy też drugi list, można podzielić na trzy części. Pierwsza to trzy krótkie fragmenty o rodzajach śpiewu, druga – szcztakowy opis liturgii chrztu, który stanowi tylko niewielką – w porównaniu z opisem liturgii mszalnej – część, ale, jak zauważa Ph. Bernard, przyczyną tego jest raczej model i źródło, na których opierał się autor *Expositio* – dokładnie takie same proporcje w opisie tych dwóch liturgii znajdują się w *De ecclesiasticis officiis* Izydora. „German” nie rozdziela zatem tych dwóch liturgii, ale łączy ze sobą w jednym tekście *expositio missae* i *expositio baptismi*¹⁷. Ostatnia część drugiego listu to wybiórczy opis szat liturgicznych.

Expositio jako cenny tekst dla poznania ewolucji myśli alegorycznej w liturgii oraz jej wschodniego pochodzenia mogło stać się również jednym ze źródeł tej interpretacji w *expositiones* kolejnych wieków. Warto zwrócić uwagę na kilka takich interpretacji, chociaż ten temat mógłby stać się przyczynkiem do odrębnego artykułu: procesja z ewangeliarzem jest obrazem triumfalnej procesji Chrystusa, który przechodzi ze śmierci do życia; Ciało Chrystusa przenoszone jest w naczyniach zwanych wieżami, które mają być obrazem grobu, w którym złożone zostało ciało Jezusa; korporał oznacza materiał, w który zawinięte było ciało Jezusa złożone w grobie. Ponadto tekst jest ważnym świadkiem dla poznania struktury liturgii tak bardzo odbiegającej od rzymskiej, którą w niedługim okresie po jego powstaniu przyjmie Kościół galijski. *Expositio* pokazuje, z jak wielu elementów w tej liturgii na przełomie VIII i IX w. zrezygnowano.

¹⁷ Philippe Bernard. 2008. *Transitions liturgiques en gaule carolingienne. Une traduction commentée des deux „Lettres” faussement attribuées à l’évêque Germain de Paris fin du VIIIe siècle*. Paris: Hora decima, 396.

Tłumaczenie

Wykład starożytnej liturgii galijskiej

List pierwszy. W jaki sposób w Kościele celebryje się porządek świąteczny

Prolog. Zbieramy naukę Ojców o porządku mszy świątecznej oraz ich pouczenia o normach kościelnych. [Wyjaśnienia mszy zapisane przez Germana, biskupa Paryża].

Zatem pierwszy i najważniejszy z Boskich darów – msza – śpiewany jest dla wspomnienia śmierci Pana, ponieważ śmierć Chrystusa stała się życiem świata. Celebryje się ją, aby ofiara dokonała się dla zbawienia żywych i dla wiecznego odpoczynku zmarłych.

1. Wejście. Antyfony na wejście¹⁸ jest śpiewana, aby przypominać praojców, którzy przed potopem przepowiadali w tajemnych słowach przyjsie Chrystusa. Tak Enoch, „siódmy od Adama” (Jud 14), zabrany przez Boga (por. Rdz 5,24; Mdr 4,10) prorokował: „Oto przyjdzie Pan wśród świętych swoich zastępów” (Jud 14). Takie to świadectwo daje w swoim liście apostoł Juda, brat Jakuba. Jak w czasach proroków ręka Pana była nad arką, aby dać ocalałym to, co zostało z ziemi¹⁹, tak teraz kapłan, jako obraz Chrystusa, idzie z zakrystii przed śpiewającymi, jakby szedł z nieba do arki Pana, którą jest Kościół, aby przez pouczenie i modlitwę pomnażał wśród ludu dobre uczynki, a złe usuwał.

2. Cisza. Ciszę ogłasza diakon z dwóch powodów: aby w ciszy lud lepiej usłyszał Słowo Boże, a nasze serce, wolne od jakiegokolwiek brudnej myśli, milczało oraz owocniej przyjęło je²⁰. Kapłan zwraca się do ludu i błogosławi takimi słowami: „Pan niech zawsze będzie z wami”, a wtedy i jego błogosławiają wszyscy, odpowiadając: „I z duchem twoim”. O tyle bardziej kapłan jest

¹⁸ W tekście łacińskim *antiphona ad praelegendum* dosłownie oznacza antyfonę przed czytaniem, którą duchowni wykonują, gdy kapłan wychodził z zakrystii. James McKinnon uważa, że był to psalm z antyfoną (nie *Trishagion*, jak w liturgii bizantyńskiej tego czasu) – por. James McKinnon. 2000. *The Advent Project: The Later-Seventh-Century Creation of the Roman Mass Proper*. Berkeley: University of California Press, 73–74. Natomiast Bernard uzasadnia, że *ad praelegendum* (rozumiane jako synonim *ad repetendum*) odnosiłoby się raczej do sposobu wykonywania tego śpiewu – solista wykonuje antyfonę, a za nim powtarza (*repetere*) kolejne wersy reszta chóru – por. Bernard. 2008. *Transitions liturgiques en Gaule carolingienne*, 44.

¹⁹ W tłumaczeniu tego fragmentu przyjmuję wersję bez słowa *non*, które Radeliffe w swoim wydaniu tekstu łacińskiego uznaje za błędnie pominięte przez skrybę – por. *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* I,1. 1971, 3.

²⁰ Por. Isidorus Hispalensis. 1989. *De ecclesiasticis officiis* 1,10. Wyd. Christopher M. Lawson. Turnhout: Typographi Brepols Editores Pontifici, 9.

godny, aby błogosławić lud, o ile z Bożą pomocą otrzyma błogosławieństwo z ust całego ludu.

3. *Aius*²¹. *Aius* śpiewa się przed prorocstwem po grecku, ponieważ przepowiadanie Nowego Testamentu światu najpierw odbywało się w języku greckim. Tylko apostoł Mateusz jako pierwszy w Judei napisał Ewangelię Jezusa Chrystusa w języku hebrajskim. Zatem na początku śpiewa się *Aius* ze względu na cześć dla języka, który jako pierwszy przyjął na siebie Ewangelię Chrystusa, czy też pouczył o niej swoimi literami. Kiedy pierwsze *Aius* rozpocznie przewodniczący, Kościół niech śpiewa *Aius* po łacinie i po grecku, aby pokazać, że Stary Testament połączony jest z Nowym. Potem następuje słowo *amen* w języku hebrajskim. Wykonanie śpiewu w tych trzech językach odpowiada tytułowi, który Piłat, jakby z natchnienia Bożego, w trzech językach kazał umieścić na krzyżu, wyznając w ten sposób, chociaż nieświadomie, że Jezus Nazarejczyk, Król żydowski, jest święty i jest królem. Potem trzej chłopcy jednym głosem śpiewają *Kyrie eleison*²², trzy razy, ze względu na podobieństwo do trzech języków²³: hebrajskiego, greckiego i łacińskiego, czy też ze względu na trzy okresy czasów: przed prawem, pod prawem i pod łaską.

4. Prorocтво. *Kantyk Zachariasza* śpiewa się ku czci świętego Jana Chrzciciela, dlatego że on w sakramencie chrztu wskazał na początek zbawienia, które w jego służbie bierze początek jako Boży dar. Zaś kiedy przemijał cień starego prawa i kiedy pojawił się nowy blask Ewangelii, Jan stał się pośrednikiem – ostatnim z proroków i pierwszym z ewangelistów – a jak jaśniejąca lampa zabłysnął przed twarzą prawdziwego światła. Dlatego prorocтво, które wyśpiewał Zachariasz po narodzinach Jana, Kościół śpiewa chórem na przemian.

5. Prorok i apostoł. Czytanie prorockie ze Starego Testamentu ma swoje zadanie, którym jest piętnowanie zła i ogłaszanie przyszłości, abyśmy pojmowali, że ten sam Bóg, który karmił przez proroków, uczył przez apostołów oraz zajaśniał w blasku Ewangelii.

²¹ *Aius*, czyli *Trishagion* – od zniekształconej wersji słowa *hagios*. Z tekstu nie wynika jednak, jak brzmiała cała pieśń, zaczerpnięta z liturgii wschodniej – prawdopodobnie przyjęła formę krótką, bez żadnych dodatków (w tekście jest mowa tylko o „amen”); por. Quasten 1943. „Oriental influence in the gallican liturgy”, 57–58. Śpiew Święty – chociaż bez precyzowania miejsca w liturgii – nakazuje synod we Vaison; por. synod we Vaison (529), kan. 3. W *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku* (Synody i kolekcje praw. T. 8). 2014. Oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: WAM, 139*.

²² O wprowadzeniu *Kyrie* do liturgii w Galii por. synod we Vaison (529), kan. 3. W *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*, 138*–139*.

²³ W wydaniu Radcliffe’a możliwa też lekcja: „na podobieństwo języka świętego prawa” – *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* 4. 1971, 4.

6. Apostoł. Co prorok nazywał przyszłym, o tym apostoł uczy jako już dokonanym. Dzieje Apostolskie albo Apokalipsę Jana czyta się ze względu na nowość radości paschalnej. Zachowuje się również następstwo czasów, dlatego historie Starego Testamentu czyta się w okresie pięćdziesiąticy²⁴ albo historie o świętych wyznawcach i męczennikach w dni ich uroczystości, aby lud zrozumiał, jak bardzo Chrystus umiłował sługę i dał mu odwagę, o którą pobożny lud prosi swojego patrona.

7. *Hymn trzech młodzieńców*²⁵, śpiewany po czytaniach, jest figurą dawnych świętych, którzy siedzieli w ciemnościach i oczekiwali na przyjście Pana. Jak wśród tych pierwszych, gdy milczeli²⁶, pojawiła się czwarta postać – anioł, który chmurą rosy pokonał ogień (por. Dn 3,49-50), tak dla drugich, oczekujących Chrystusa, sam Syn Boży był aniołem wielkiej rady, który zniszczywszy władzę piekieł, uwolnił ich i przyniósł im radość zmartwychwstania, jak uczy ewangelista²⁷. Kościół również zachowuje taką kolejność, że między błogosławieństwem a Ewangelią nie umieszcza kolekty, chyba że w formie responsorium, które śpiewane jest przez chłopców – w ten sposób stają się figurą niewiniątek, o których się czyta w Ewangeli, że jako towarzysze Chrystusa zginęli po Jego narodzeniu; albo tych dzieci, które, gdy Pan szedł na mękę, wołały w świątyni „Hosanna, synu, Dawida” (por. Mt 21,9). O tym śpiewa psalmista: „Z ust niemowląt i ssących mleko przygotowałeś sobie chwałę” (Ps 8,3; Mt 21,16).

8. *Aius*²⁸ przed Ewangelią. W czasie wprowadzenia świętej Ewangelii znów duchowieństwo wyraźnym głosem śpiewa *aius*. Śpiewający są wtedy obrazem aniołów, którzy wołają przed twarzą Chrystusa przed bramami piekła: „Podnieście, księżęta, bramy wasze i unieście się odwieczne podwoje, a wejdzie Pan zastępów, król chwały” (Ps 24 (23),7).

9. Ewangelia. Procesja ze świętą Ewangelią jest obrazem potęgi Chrystusa triumfującego nad śmiercią. Postępuje ze śpiewem, a niesie się w niej siedem świeczników²⁹, które są siedmioma darami Ducha Świętego albo siedmioma pro-

²⁴ Termin „pięćdziesiątka” nie odnosi się w tekście do okresu między Zmartwychwstaniem a Zesłaniem Ducha Świętego, ale do okresu Wielkiego Postu.

²⁵ „Błogosławiony jesteś Panie, Boże ojców naszych” – Dn 3,52-90.

²⁶ W wydaniu Radcliffe’a możliwa też lekcja: „gdy oni śpiewali” – *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* 8. 1971, 6.

²⁷ Chodzi raczej o odniesienie do apokryficznej ewangelii Nikodema, por. *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*. T. 1.2. 1986. Red. Marek Starowieyski. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 450–455.

²⁸ Por. przypis 26. O nakazie śpiewu *Sanctus* por. synod we Vaison (529), kan. 3. W *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*, 139*.

²⁹ Świece pełnią więc z jednej strony rolę apotropaiczną, a z drugiej – są znakiem radości.

mieniami prawa utwierdzonymi przez tajemnicę krzyża. Ewangelię wnosi się na ambonę, tak jakby Chrystus wstępował na tron w królestwie Ojca, aby stamtąd wybrzmiały słowa o darach życia. Kiedy duchowni śpiewają „Chwała Tobie, Panie”, to wyobrażają aniołów, którzy ukazawszy się pasterzom w czasie narodzin Pana śpiewali „Chwała na wysokości Bogu” (Łk 2,14).

10. *Sanctus* po Ewangelii³⁰. Duchowieństwo, które śpiewa *Sanctus*, gdy święta Ewangelia odnoszona jest na miejsce, jest obrazem świętych, którzy śpiewali pieśń chwały, kiedy Pan Jezus Chrystus wrócił z otchłani³¹, czy też obrazem dwudziestu czterech starców, o których wspomina Jan w Apokalipsie: „Oni, złożwszy przed Barankiem swoje wieńce, zaśpiewali słodką pieśń” (Ap 4,10).

11. Homilie. Homilie świętych ojców³² czyta się zamiast kazania (*praedicatio*), aby to, o czym pouczeni zostaliśmy przez proroka, apostoła albo słowa Ewangelii, zostało dokładnie wyjaśnione przez nauczyciela albo pasterza Kościoła. Ani zbytnia prostota nie może urazić mądrych, ani zbytnia elegancja mowy nie może zaciemnić myśli prostaczkom.

12. Prośby. Zwyczaj śpiewania prośby za lud przez diakona bierze się z ksiąg mojrzeszowych. Po wysłuchaniu nauki apostołów, diakoni proszą za lud, a kapłani pochyleni przed Panem błagają za grzechy ludu. Jak Pan powiedział do Aarona: Ty i twoi synowie, i cały ród Lewiego będziecie nieść grzechy mojego ludu (por. Lb 18,1-2; Wj 28,38; Kpł 10,17). Ale nie chodzi o znoszenie kar za lud, ale usuwanie ich przez modlitwy.

13. Katechumeni. Diakon woła, że katechumeni mają wyjść na zewnątrz, ponieważ według dawnego zwyczaju kościelnego pouczeni żydzi, heretycy czy poganie, którzy jako dorośli przychodzili do chrztu i przed chrztem poddawani byli próbie, stali w kościele i słuchali wskazówek Starego i Nowego Testamentu, a potem modlili się za nich kapłani. Po prośbach kapłan odmawiał kolektę, a za drzwiami wychodzili ci, którzy nie byli godni, aby zostać, gdy składano ofiarę, i na zewnątrz, przed drzwiami słuchali pochyleni ku ziemi o wielkich dziełach Boga. Zadaniem diakona lub ostiariusza jest dbałość o to, aby tamci wyszli. Pierwszy

³⁰ Z takiego zapisu wynika, że przed ewangelią duchowieństwo śpiewało Święty, święty po grecku, a po łacinie – po ewangelii. Procesja, śpiewy przed i po wskazują na wyjątkową cześć oddawaną Ewangelii.

³¹ Por. *Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*. T. 1.2. 1986. 450–451.

³² Co należy rozumieć jako odczytywanie kazań patrystycznych – por. synod we Vaison (529), kan. 2. W *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*, 138*. Bernard zauważa jednak, że autor *Expositio* opisuje liturgię biskupa, który powinien jednak wygłosić własną homilię, zatem, w jego opinii, ten fragment być może należy powiązać z punktem 7b – że w święto można epistołę zastąpić czytaniem *gesta sanctorum, confessorum et martyrum*, a wtedy proponowana w tym punkcie *homilia* odpowiada tamtym czytaniom – por. Bernard. 2008. *Transitions liturgiques en Gaule carolingienne*, 143.

nakłania do wyjścia, a drugi baczy, aby nikt niegodny nie pozostał w świątyni, ponieważ Pan powiedział: „Nie dawajcie tego, co święte, psom, ani nie rzucajcie waszych pereł przed wieprze” (Mt 7,6). Co świętszego na ziemi od konsekrowania Ciała i Krwi Chrystusa? Cóż jest bardziej nieczyste od porównania z psem czy wieprzem? A przecież zestawić z tymi zwierzętami należy tego, kto nie został oczyszczony przez chrzest albo nie został naznaczony znakiem krzyża. Zatem w sensie duchowym nakazuje się nam milczenie, pilnowanie drzwi, a to znaczy, że milcząc od nadmiaru słów i błędów, mamy położyć znak krzyża przed naszą twarzą, aby przez oczy nie weszło pożądanie, przez uszy – gniew, z ust nie wychodziła haniebna mowa, a serce dążyło tylko do przyjęcia do siebie Chrystusa.

14. Śpiew. Śpiew wykonywany w trakcie składania darów ma swój początek w poleceniu Pana, który nakazał, aby Mojżesz wykonał srebrne trąby, w które dęli lewicy, gdy składano ofiary (Lb 10,2,8). Był to znak dla ludu, że w tej godzinie składa się ofiary. Wtedy wszyscy pochyleni wielbili Pana, dopóki nie pojawiła się kolumna ognia i obłok, który pobłogosławił ofiarę. A teraz, kiedy niesie się do ołtarza Ciało Chrystusa, Kościół opiewa Jego wielkie dzieła już nie dźwiękiem czystych trąb, ale duchowymi głosami i słodką melodią.

15. Ciało Pańskie odkłada się do naczyń nazywanych wieżami, ponieważ grób Pana został wykuty w skale podobnej do wieży, a tam wewnątrz było posłanie, na którym spoczęło Ciało Pana, i stamtąd zmartwychwstał zwycięski Król chwały. Natomiast Krew Chrystusa ofiarowana jest w kielichu, ponieważ w takim naczyniu dokonała się tajemnica Eucharystii „w przeddzień, gdy cierpiał” (1 Kor 11,23), jak Pan sam powiedział: „to jest kielich krwi mojej, która za wielu będzie wylana na odpuszczenie grzechów, tajemnica wiary” (Mt 26,27). Zaś chleb przemienia się w ciało, a wino w krew, jak Pan mówi o swoim ciele: „Ciało moje prawdziwie jest pokarmem” (J 6,56), a o krwi: „Krew moja jest prawdziwym napojem” (J 6,56). O chlebie powiedział: „To jest ciało moje”, a o winie: „To jest krew moja” (Mt 26,28). Z winem miesza się wodę, ponieważ lud powinien stanowić z Bogiem jedno, ale być może również dlatego, że z boku Chrystusa na krzyżu wypłynęła krew i woda, abyśmy przez tę pierwszą zostali oczyszczeni od win, a przez drugą – przygotowani na wejście do królestwa niebios. Pateną nazywa się to naczynie, na którym konsekruje się ofiarę, ponieważ misterium Eucharystii ofiarowuje się na pamiątkę męki³³ Pańskiej.

16. Obrus lniany jest figurą tuniki Chrystusa, ponieważ była tkana od góry do dołu, nie została podzielona przez żołnierzy (por. J 19,23). Korporał,

³³ Wg Radcliffe’a gra słów między *patena* a *passio*, jak gdyby autor to słowo wypowiedział miękko: *patiena* – por. *Expositio antiquae liturgiae gallicanae* 18. 1971, 10.

na którym kładzie się ofiarę, jest z czystego lnu, ponieważ ciało Pana zostało zawinięte w grobie w czyste płótna z wonnościami³⁴. Przykrycie ofiar jest ozdobione, ponieważ zmartwychwstanie Chrystusa ma pierwszeństwo przed wszystkimi ozdobami. Może też być jak sklepienie nieba, które teraz zakrywa Pana przed naszymi oczami. Jedwab ozdabia się albo złotem, albo drogimi kamieniami, ponieważ Pan nakazał Mojżeszowi w Namiocie Spotkania przygotować zasłony ze złota i hiacyntu, i purpury, które miały przepowiadać tajemnice ran Chrystusa.

17. *Laudes* – to znaczy alleluja – usłyszał Jan, gdy w Apokalipsie napisał, że śpiewają je po zmartwychwstaniu Chrystusa³⁵. Dlatego w tej godzinie, w której ciało Pana przykrywa się obrusem jakby Chrystusa przykrywało niebo, Kościół zwykle śpiewa pieśń anielską, która składa się tylko z alleluja: pierwsze, drugie i trzecie alleluja oznacza trzy czasy: przed prawem, pod prawem i pod łaską.

18. Imiona zmarłych wymienia się w tym momencie, gdy zabiera się obrus, bo wtedy umarli zmartwychwstaną, kiedy na przyjście Chrystusa niebo zwinie się jak księga (por. Iz 34,4).

19. Dlatego przekazuje się sobie nawzajem pokój Chrystusa, by przez wzajemny pocałunek zachować wobec siebie uczucie miłości. A kto splamiłby się jakąś niezgodą, niech szybko zwróci się ku łasce albo prosi bliźniego o przebaczenie, bo inaczej przez udzielenie kłamliwego pokoju stanie się towarzyszem zdrajcy. O tyle większe skutki przyniesie przyjęta Eucharystia lub przekazane błogosławieństwo, o ile Chrystus spostrzeże, że serca są pełne pokoju. Bo On sam, gdy wstępował do nieba, przekazał uczniom: „Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam, przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali (J 14,27) oraz «Po tym wszyscy poznają, że jesteście moimi uczniami, jeśli będziecie wzajemnie się miłować»” (J 13,35).

20. „W górę serca”. Kapłan przypomina, aby unieść swoje serca w górę, aby żadna ziemską myśl w nich nie pozostała. W godzinie świętej ofiary serce o tyle lepiej przyjmuje Chrystusa, o ile sama myśl stara się ku Niemu dążyć.

21. Połamanie Ciała Pańskiego i zmieszanie Postaci było dla świętych ojców wskazaniem na tak wielkie misteria, że gdy kapłan łamał ofiarę, wydawało się, że jakby anioł Boży rozcina członki pięknego chłopca nożem, a jego krew zbiera do

³⁴ Alegoryczne rozumienie korporału jako tkaniny, którą owinięte było ciało Jezusa Chrystusa w grobie, pojawiło się już wcześniej u autorów wschodnich – Teodora z Mopsuestii czy Germana z Konstantynopola. W literaturze zachodniej można odnaleźć wzmiankę o tym w notce o papieżu Sylwestrze (w *Liber Pontificalis*) – być może stąd właśnie zaczerpnął tę informację autor *Wykładu starożytnej liturgii* – por. Bernard. 2008. *Transitions liturgiques en Gaule carolingienne*, 217.

³⁵ Por. Isidorus Hispalensis. 1989. *De ecclesiasticis officiis* I,13.

kielicha³⁶, aby prawdziwie wierzyli słowu Pana, który powiedział, że ciało Jego jest pokarmem, a krew napojem (por. J 6,55). Przez łamanie chleba kapłan chce go rozmnożyć. Powinien też dodać chleb do wina, ponieważ wtedy to, co niebieskie, miesza się z tym, co ziemskie, a na słowa modlitwy prezbitera otwierają się niebiosy. Kiedy kapłan łamie chleb, duchowieństwo pokornie śpiewa psalm z antyfoną, ponieważ gdy Chrystus cierpiał ból śmierci, zaświadczyły o tym wszystkie żywioły z drzeniem (por. Mt 27,51).

22. W tym miejscu odmawia się Modlitwę Pańską, aby każda nasza modlitwa zamknęła się w Modlitwie Pańskiej.

23. Błogosławienie ludu nakazał kapłanom Pan przez Mojżesza: „Powiedz do Aarona i jego synów: Tak błogosławicie mój lud: Niech ci błogosławi i niech cię strzeże i tak dalej” (Lb 6,23-24)³⁷. Zatem Aaron był jakby na miejscu biskupa, a synowie jego – prezbitera. Jednym i drugim polecił Pan błogosławić lud, ale jednak z powodu zachowania czci świętego biskupa, kanony święte postanowiły, aby biskup udzielał dłuższego błogosławieństwa, a prezbiter – krótszego ze słowami: „Pokój, wiara i miłość, jedność Ciała i Krwi Pana naszego Jezusa Chrystusa niech zawsze będzie z wami”. Nikt nie może zakazać prezbiterowi udzielania tego błogosławieństwa, które Bóg przekazał Mojżeszowi, dopóki niebo i ziemia nie przeminą. Zatem dlatego błogosławieństwo przekazuje się przed komunią, aby do pobłogosławionego naczynia mogło wejść misterium błogosławieństwa.

24. Jak słodka jest święta komunія duszy i ciała, pokazuje Chrystus w słowach Ewangelii: „Jeśli będziecie trwać we mnie i słowa moje w was będą trwać, o cokolwiek poprosicie Ojca w imię moje stanie się wam” (J 15,7).

25. Śpiewane *Trishagion*³⁸ jest znakiem wiary katolickiej, wynikającym z nauki o Trójcy, tak jak tutaj pierwsza część pieśni przechodzi w drugą, druga w trzecią,

³⁶ Autor *Expositio* wykorzystuje w tym miejscu wschodnią legendę zaczerpniętą z łacińskiego tłumaczenie (*Verba seniorum*) greckich *Apophthegmata patrum*. W czasie niedzielnej Eucharystii abba Arseniusz i jego współpracownicy mieli zobaczyć chłopca leżącego na ołtarzu: „kiedy kapłan wyciągnął ręce, aby połamać chleb, z nieba zstąpił anioł z nożem w ręku. Anioł pociął ciało chłopca, krew zebrał do kielicha, a gdy kapłan łamał chleb na małe cząstki, także ciało członki chłopca na mniejsze” – *Vita Patrum*. PL 73, 979C – tłum. B. Frontczak.

³⁷ Por. Isidorus Hispalensis. 1989. *De ecclesiasticis officiis* I,17.

³⁸ W wydaniu Radcliffe’a i innych pojawia się słowo *trecanum*. Termin *trecanum* (który nie pojawia się w żadnym innym źródle poza *Expositio*) był bardzo różnie interpretowany przez badaczy i pojawiło się wiele na ten temat hipotez. Na ogół przyjmowano, że jest to pieśń na cześć Trójcy Świętej, trynitarna doksologia na zakończenie psalmu komunijnego, a oryginalność liturgii galijskiej nadała temu śpiewowi własną nazwę – por. np. Joseph A. Jungmann. 1992. *The Mass of the Roman Rite. Its Origins and Development*. T. 2. Westminster: Christian Classics, 395, czy jako greckie słowo *trikanon* na określenie Ps 33 – por. David Hiley. 2019. *Chorał Kościoła zachodniego*.

a potem znów trzecia w drugą, a druga wraca ku pierwszej, tak Ojciec w Synu obejmuje tajemnicę Trójcy. Ojciec w Synu, Syn w Duchu Świętym, Duch Święty w Synu, a Syn znów w Ojcu.

26. Ale już koniec tego listu, w którym krótko przedstawiono zapowiedziany uroczysty porządek mszy. Nadstawmy uszu i na słowa drugie listu, aby usłyszeć, dzięki Bogu, o wspólnym oficjum. Który żyje.

List drugi o oficjum wspólnym

Prolog. Dzięki Bożej pomocy w pierwszym liście krótko wyłożyliśmy porządek świętej ofiary, zatem teraz w zwięzłym utworze podamy różne zasady w Kościele i wyjaśnimy, z jakiej przyczyny istnieją, według tego, co Pan pozwolił nam pojąć.

I. Święte śpiewy

1a. Antyfony, które w słodkiej harmonii śpiewa Kościół, taki mają początek. Król Salomon, gdy zbudował prześwieatny dom, ustanowił w nim śpiewaków, aby z towarzyszeniem różnych instrumentów śpiewali o wielkich dziełach Bożych, aby wśród innych ozdób, które jaśniały w Świątyni, także Boskie słowa wygłaszane były w słodkiej mowie, a także, aby o tyle bardziej lud umiłował słowo Boże, o ile piękniej brzmiało dzięki znakomitym głosom. Bo zwyczaj śpiewania w Kościele ustanowiony został ze względu na ciało, a nie na ducha, aby ci, których nie poruszyło słowo, poruszeni zostali słodyczą melodii. W ten sposób mogą zastanowić się, jak wspaniała jest słodycz niebieskiej pieśni, jeśli tak pięknie wychwała Chrystusa Kościół, gdy jeszcze przebywa na ziemi. Natomiast antyfona nazywana jest tak, ponieważ wykonuje się ją najpierw (*anteponitur*), a potem werset psalmu, do którego dodaje się *Chwała Trójcy*. Są cztery rodzaje antyfon, zaczerpnięte z instrumentu psalmisty, z bębenka proroka, ze świętego grzmotu Ewangelii albo z wyznania ojców katolickich, a śpiewa się je ze względu na porządek czasów, aby prosić, opowiadać albo głosić chwałę Boga.

1b. Natomiast responsoria, które w Boskim oficjum śpiewa się w ciągu dnia i nocy, biorą swój początek z Pięcioksięgu Mojżesza, kiedy, po zatopieniu wojsk faraona, prorokini Miriam wzięła bębenek i śpiewała pieśń, a lud odpowiadał jej

Podręcznik. Tłum. Maciej Kaziński. Kraków: Astraia, 535. Jednak Bernard przekonująco wyjaśnia, że *trecanum* nie jest w żadnym stopniu powiązane z komunią, a jest przekształconym greckim słowem *trishagion*, ze zmodyfikowaną łacińską końcówką, które w wyniku błędu kopisty znalazło się pod koniec pierwszego listu – por. Philippe Bernard. 1996. „Le «trecanum»: un fantome dans la liturgie Gallicane?”. *Francia* 23 (1): 95–98. Takie tłumaczenie przyjęte zostało w tym artykule.

chórem. Powód śpiewania responsorium jest taki, jak wyżej, przy antyfonach. Natomiast zwyczaj śpiewania i odpowiadania na śpiew zachował się w wielu śpiewach żydowskich, nie tylko w tej historii o wydarzeniu nad Morzem Czerwonym, jak wiemy ze Starego Testamentu.

1c. *Sanctus Deus archangelorum* śpiewa się w czasie Wielkiego Postu zamiast *Kantyku Zachariasza*, ponieważ ta pierwsza pieśń ma charakter błagania za lud, jak wskazują jej słowa. Nie śpiewa się *Proroctwa* z tego samego powodu, co i zamyka się chrzcielnicę – tak nakazują kanony, a w czasie Wielkiego Postu nie udziela się chrztu.

II. Wyjaśnienie chrztu

2a. O oleju, który błogosławiony jest z chryzmą, mówi psalmista, gdy śpiewa o Mesjaszu: „Namaścił cię Bóg, Bóg twój, olejem radości przed twymi towarzyszami” (Ps 44 (45),8), czy też: „Olejem świętym moim namaściłem go” (Ps 88 (89),21). Zatem najpierw dawniej namaszczano olejem, a potem wylewano pachnidło. Olej po grecku to *oleon*, co po łacinie tłumaczy się jako *miser cordia* – „miłosierdzie”³⁹. Olej wskazuje na łaskę Ducha Świętego. Ten płyn uświęcił Bóg w Kościele, aby służył do przygotowania świętych maści, lamp czy pomazania ran grzechów.

2b. Także z tego powodu przekazuje się symbol katechumenom w ustalony dzień, bo niegdyś Bóg powiedział: „Niech stanie się światło” (Rdz 1,3), co oznacza: „Niech ukaże się światło wiary”, tak i siódmego dnia pobłogosławił i uświęcił spoczynek. Dlatego w tym dniu⁴⁰ wiarę ludu umacnia się symbolem i karmi mlekiem krzyżma, ponieważ dnia siódmego czci się odpoczynek Chrystusa w grobie, a gdy dzień się już nachyli, święci się dzień Jego triumfu. Dlatego, kiedy kapłan podchodzi, aby przekazać symbol, na kratach (*cancellum*) rozciąga się miękką tkaninę albo czyste obrusy, a w kielichach przynosi się naczynia z krzyżmem i olejem do pobłogosławienia albo kodeks świętej Ewangelii pokryty skórą w kolorze czerwonym, ponieważ figurą człowieka, który przychodzi do wiary, jest niemowlę. Bo jak ciało nowo narodzonego niemowlęcia jest delikatne, tak i wiara katechumena jest delikatna i świeża (por. 1 Kor 3,1-3). Ciało niemowlęcia kładzie się na poduszkach, aby łatwiej można je karmić; natomiast katechumenowi daje się łagodne słowa Pana, aby się nimi zachwyił. Nie może bowiem znieść surowszych wskazówek zanim nie zostanie umocniony w łasce przez chrzest Ducha Świętego. Jak ciało dziecka wyciera się ręcznikiem, jasną delikatną tkaniną, aby nie skaleczyć jego skóry, tak i subtelność wiary otwiera się przed katechumenem w symbolu,

³⁹ Paronomazja, pozorny związek między podobnie brzmiącymi greckimi słowami: *elaion* – olej a *eleos* – miłosierdzie.

⁴⁰ Prawdopodobnie mowa tu o *dominica in ramis*, por. synod w Agde (506), kan. 13. W *Synody i kolekcje praw*. T. 8, 6*.

aby przez wiarę został otarty z każdego grzechu. Najpierw łagodnie, przez lekkie wskazówki, aby nie zranić tego delikatnego dziecka; potem – przez surowsze polecenia, aby wzmacniał się przez dobre uczynki.

Niemowlę karmi się mlekiem, a katechumena namaszcza się mlekiem krzyżma. Niemowlę ssie mleko z piersi matki, a krzyżmo konsekruje na łonie świętej Matki Kościoła. Księga Ewangelii okryta jest czerwoną tkaniną jak ciało Chrystusa – kolor ten oznacza krew. W kielichach przenosi się krzyżmo, ponieważ wszystkie tajemnice chrztu zawarte są w męce Chrystusa. Szklane lub kryształowe naczynia na krzyżmo oznaczają czystość i blask, które daje chrzest.

2c. Krzyżmo robi się z balsamu, z gatunku drzewa nazywanego lentyszkim, z którego zbiera się balsamiczną żywicę. Podobno z drewna lentyszku była ta część krzyża Pańskiego⁴¹, do której bezlitosny kat gwoździami przybił święte ręce Pana. Dlatego na mocy Bożej decyzji od dawnych czasów żywica z tego drzewa wylewana jest jako symbol godności na władców.

2d. Anioł Boży w czasie sekrety schodzi na ołtarz, jakby schodził na grób, i błogosławi hostię – jak ten anioł, który oznajmił dobrą nowinę o zmartwychwstaniu Pana. Wtedy wszystkie pieśni, które pomijano milczeniem w czasie Wielkiego Postu – kantyk o zatopieniu faraona, alleluja i Święty – wysławia się radośnie z rozwiązaniem językiem, jasno i wyraźnie, ponieważ Pan zmartwychwstał. W środku nocy Zbawiciel dokończył swoje zadanie, połamiał bramy piekła. Wtedy usta wierne go ludu spożywają Ciało Baranka i piją Jego słodką Krew, przez którą za tak wielką cenę odkupiony jest cały świat. Dlatego, gdy jaśnieje jutrzienka, chwałę zmartwychwstania Pana celebruje się śpiewem i błogosławieństwem.

2e. Tkaniną (*palleum*) z dzwoneczkami w czasie Wielkanocy okrywa się Eucharystię⁴², jak w Starym Testamencie, gdzie tunika kapłana obszyta dzwoneczkami (por. Wj 28,33-35) oznaczała słowa przepowiadania. Kapłan, który będzie chrzczył i opasuje się białą szatą, jest znakiem świętego Jana, który przepasany ochrzcił Pana (por. Mt 3,4). W czasie Wielkanocy zakłada się zaś białe szaty, ponieważ anioł widziany przy grobie odziany był w białe szaty⁴³ (por. Mt 28,3). Białe szaty oznaczają radość.

3a. Ornat (*casula*), który nazywają *amphibalum*, a który wkłada kapłan, pochodzi od tej szaty, tkanej od góry do dołu, ustanowionej przez prawodawcę Mojżesza.

⁴¹ Autor prawdopodobnie odwołuje się tu do jakiejś chrześcijańskiej legendy.

⁴² W pierwszym liście pojawia się już tkanina okrywająca ołtarz, ale autor używa tam słowa *palla* – por. *Wykład starożytnej liturgii* I,16, natomiast słowa *palleum* używa w dwóch różnych znaczeniach – tkaniny okrywającej Eucharystię i na określenie szaty kapłańskiej; por. *Wykład starożytnej liturgii* I,3b.

⁴³ Z kontekstu wynika, że są to białe szaty nakładane na nowo ochrzczonych.

Pan nakazał, żeby kapłan zakładał szatę inną, jakiej nie może zakładać nikt z ludu. Dlatego ta szata nie ma rękawów, ponieważ kapłan raczej błogosławi niż działa. Natomiast uszyta jest z jednego kawałka (por. J 19,23), nierozcięta, nieotwarta, bo wiele jest tajemnic Pisma Świętego, które pouczony o nich kapłan powinien ukryć, jakby zapieczętowane, oraz strzec jedności wiary, a nie skłaniać się ku herezji lub schizmie.

3b. Kapłańskie *palleum*. Kapłańskie szaty z frędzlami. *Palleum*, które przechodzi dookoła szyi aż do piersi, nazywane było w Starym Testamencie *rationale*, znak świętości na sercu, jak mówi prorok w imieniu Pana: „Duch Pański nade mną” (Iz 61,1), a potem: „Abym położył chwałę dla płaczących na Syjonie i dał im wieniec za proch, olejek radości zamiast płaczu, szatę (*palleum*) chwały zamiast ducha smutku” (Iz 61,3). *Palleum* otacza szyję (co jest starożytnym zwyczajem), ponieważ królowie i kapłani okryci byli *palleum*, a szata ta jaśniała, jasność zaś oznaczała łaskę. W Księdze Liczb Pan polecił Mojżeszowi, aby na czterech rogach *palleum* synowie Izraela dodali frędzle. W ten sposób lud Pański nosił znak przykazań także na szacie (por. Lb 15,38), a nie tylko okazywał w swoim działaniu.

3c. *Manualia*, czyli rękawy. Kapłani zakładają je zgodnie ze zwyczajem jakby naramienniki, które nosili na ramionach królowie czy kapłani. Zatem dlatego powinny być wykonane z jakiejś drogocennej wełny, a nie twardego metalu, aby każdy kapłan, nawet niższej godności, łatwo mógł zdobyć tę drobną cześć ubioru. Używa się ich tylko w czasie ofiary, co może oznaczać, że nasze ręce nie są obciążone ciężarami doczesności, ale oddane właściwej służbie Bożych przykazań. Zakazuje się używania tuniki z rękawami, noszonej po to, aby nie było widać codziennego ubrania, czy też aby przez niegodny dotyk jakiś brud nie osiadł na złożonych ofiarach, gdy dotykają ich ręce ofiarnika.

3d. Biała szata (*alba*) diakona. Ojcowie wprowadzili alby, których używają diakoni. Na szacie farbowanej nie widać bowiem tak szybko plamy jak na szacie białej, której używa sługa ołtarza. Sługa powinien być czysty od jakiegokolwiek zmazy, a szaty sług nie mogą być nawet odrobinę brudne. Słudzy mają być czysti zewnątrz i wewnątrz, w swoim umyśle. Alba powinna być z przędzy jedwabnej, ponieważ Pan nakazał, aby szaty kapłanów wskazywały nadzieję zmartwychwstania, a jedwab przędzie gąsienica ze zjedzonego przez nią drewna. Gąsienica, która po śmierci staje się skrzydlatym owadem, jest figurą Chrystusa, który po [niesieniu] drzewa krzyża odpoczywał w grobie – jak gąsienica zamknięta w ciasnym kokonie, a potem powstał z grobu i uniósł się jakby na skrzydłach ku niebu. Natomiast alba z wełny wskazuje na niewinność życia. Alba nie jest związana paskiem, ale zwisając, dotyka ciała diakona, bo życie duchownego ma być

pragnieniem ojczyzny niebieskiej, ma być wolne od ziemskich spraw i nie może być związane pasem grzechów.

3e. Natomiast szata (*stola*), którą diakon zakłada na albę, oznacza zrozumienie wzniosłości Boskich misteriów, ale wcześniej zakładano taką szatę, aby pokazać radość ze święta. Zatem z tego drugiego powodu nie używa się tej szaty w czasie Wielkiego Postu – ze względu na pokorę. Również dlatego w tych dniach nie śpiewa się w naszym Kościele ani *Alleluja*, ani *Sanctus*, ani *Kantyku Zachariasza*, ani *Hymnu trzech młodzieńców*, ani kantyku o przejściu Morza Czerwonego. Szata ma kolor biały, bo i anioł, siedzący na grobie Pana, gdy oznajmił Jego zmartwychwstanie, właśnie białą szatą był przepasany. Dlatego w czasie Wielkiego Postu należy zakazać śpiewu tych hymnów, ponieważ są to hymny niebieskie i anielskie. Z niebios pochodziła kolumna ognia w nocy, a kolumna obłoku w ciągu dnia, zaś w niebie słyszano anioła, który przechadzał się w piecu ognistym. *Alleluja* i *Sanctus* nie są zatem śpiewane ze względu na czas pokuty, ale na nowo mają rozbrzmieć w czasie Zmartwychwstania Pańskiego, kiedy otwiera się baptysteria. Wtedy diakon ma zaśpiewać ten niebieski hymn.

Bibliografia

- Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie apokryficzne*. 1986. T. 1.2. Red. Marek Starowieyski. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 445–451.
- Bernard Philippe. 2008. *Transitions liturgiques en Gaule carolingienne. Une traduction commentée des deux „Lettres” faussement attribuées à l’évêque Germain de Paris (fin du VIIIe siècle)*. Paris: Hora decima.
- Bernard Philippe. 1996. „Le «trecanum»: un fantome dans la liturgie Gallicane?”. *Francia* 23 (1): 95–98.
- Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*. (Synody i kolekcje praw. T. 8). 2014. Oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: WAM.
- Epistolae de ordine sacrae oblationis et de diversis charismatibus ecclesia Germano Parisiensi episcopo adscriptae* (CCCM 187). 2007. Wyd. Philippe Bernard. Turnhout: Brepols Publishers.
- Expositio antiquae liturgiae gallicanae Germano Parisiensi ascripta*. 1934. Wyd. Joannes Quasten. Münster: Aschendorff.
- Expositio antiquae liturgiae gallicanae*. 1971. Wyd. Edward C. Radcliffe. London: Henry Bradshaw Society.
- Franz Adolph. 1902. *Die Messe im deutschen Mittelalter*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Frontczak Bogusława. 2022. *Alegoria w liturgii w świetle expositiones missae z IX wieku* (3.11.2023). http://bc.upjp2.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=5853&from=&dirids=1&ver_id=&lp=4&QI= (rozprawa doktorska. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie).

- Hen Yitzhak. 1995. *Culture and religion in merovingian Gaul A.D. 481–751*. Leiden: E.J. Brill.
- Hiley David. 2019. *Chorał Kościoła zachodniego. Podręcznik*. Tłum. Maciej Kaziński. Kraków: Astraia.
- Isidorus Hispalensis. 1989. *De ecclesiasticis officiis*. Wyd. Christopher M. Lawson. Turnhout: Typographi Brepols Editores Pontifici.
- Jungmann Josef A. 1992. *The mass of the roman rite. Its origins and development*. T. 2. Westminster: Christian Classics.
- McKinnon James W. 2000. *The Advent Project: The Later-Seventh-Century Creation of the Roman Mass Proper*. Berkeley: University of California Press.
- McKitteric Rosamond. 1977. *The frankish church and the carolingian reforms 789–895*. London: Royal Historical Society.
- Mensbrugge Alexis van der. 1936. Pseudo-Germanus considered, 172–184. W *Papers presented to the Third International Conference on Patristic Studies held in Christ Church*. Wyd. Frank L. Cross. Berlin: Akademie-Verlag.
- Pinell Jordi. 1978. La Liturgia gallicana. W *Anàmnesis, Introduzione storico-teologica alla Liturgia*. T. 2: *La Liturgia, panorama storico generale*. Red. Salvatore Marsili, 62–67. Roma: Marietti.
- Porter William S. 1958. *The gallican rite*. London: A.W. Mowbray & Co. Limited, New York: Morehouse-Gorham Co.
- Quasten Joannes. 1943. „Oriental influence in the gallican liturgy”. *Traditio* 143 (1): 55–78.
- Radcliff Edward C. 1971. *Expositio antiquae liturgiae gallicanae*. London: Henry Bradshaw Society.
- Smyth Matthieu. 1999. „Le première lettre du Pseudo-Germain de Paris et la mystagogie”. *Miscel·lània litúrgica catalana* 9: 51–71.
- Vitae Patrum*. PL 73.
- Wilmart André. 1924. Germain de Paris (Lettres attribuées à saint). W *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*. T. 6/1. Paris: Letouzey, 1059–1102.

BOGUSŁAWA FRONTCZAK, dr nauk teologicznych, mgr filologii klasycznej; wykładowczyni języka łacińskiego i greckiego w Międzywydziałowym Studium Języków Obcych na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Tłumaczka wybranych tekstów w zbiorach *Synodi et Collectiones Legum*, Amalariusza z Metz (Objaśnienie kanonu mszalnego, w: Amalariusz z Metz, *Dziela II*, Lublin 2017), św. Mechtyldy z Hackeborn (*Księga duchowej laski*, Kraków 2023) i innych.
E-mail: boguslawa.frontczak@upjp2.edu.pl